

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ТА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Панченко Е.О.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті проведено аналіз еволюції поглядів на суть та сучасну концепцію інтелектуального капіталу підприємницьких структур. Розглянуто альтернативні підходи до трактування сутності поняття «інтелектуальний капітал». На підставі кращих наукових підходів вітчизняних та зарубіжних авторів запропоновано та обґрунтовано авторське визначення досліджуваного поняття.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, еволюція, інтелектуальна власність, нематеріальні активи, структура, ефективність.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Рівень інноваційного розвитку країни значною мірою залежить від діяльності наукомістких підприємницьких структур, що забезпечують інтеграцію наукових розробок і практичних рішень. В сучасних умовах посилення конкуренції основним чинником виробництва, який визначає ефективність таких структур, стає їх інтелектуальний капітал, втілений в знаннях, досвіді й результатах творчої праці висококваліфікованого персоналу. Зростання проблемних питань, пов'язаних з теоретико-методологічною базою управління інтелектуальним капіталом компаній, обумовлює підвищення уваги до цієї проблеми в наукових колах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи до визначення поняття «інтелектуальний капітал» висвітлені в працях низки вітчизняних та іноземних авторів, серед яких І.В. Проніна, Й. Руус, С. Пайк, Л. Фернстрем, А.Д. Косьмін, О.А. Косьміна, А. Маршалл, М.А. Молодчик, К. Тсенг, В. Гоо, Е. Брукінг, Т. Стюарт, Л. Едвінсон, В.Л. Іноземцев, Б.Б. Леонт'єв, К. Багриновський, Л. Джойя, К.В. Ковтуненко, Г. Ступнікер, Д.М. Стеченко, Н.Ю. Тимошенко, А. Василик, Г. Возняк, Л. Бенюська, Н.О. Шпак, Н.Б. Білоус тощо. Незважаючи на велику кількість досліджень в цьому напрямі, існують різні наукові підходи до розуміння суті цього поняття.

Мета статті – систематизація та доповнення наукових підходів щодо поняття «інтелектуальний капітал».

Викладення основного матеріалу та результати дослідження. Питання визначення поняття «інтелектуальний капітал» на сучасному етапі розвитку є одним з невирішених як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Розглянемо основні наукові підходи до трактування досліджуваного поняття.

За твердженням І.В. Проніної [17], увага до цього питання особливо зросла в середині ХХ століття, коли провідні зарубіжні вчені і дослідники почали вивчати проблему ефективного використання інтелектуального капіталу на рівні великих компаній і корпорацій для досягнення поставлених цілей.

Вивчення еволюції поглядів [3; 11; 18] на суть досліджуваного поняття свідчить, що сучасна концепція інтелектуального капіталу була сформована на перехіді двох підходів: ресурсного (resource-based view) і вартісного (value based management), які відбивають відповідно вхідні та вихідні чинники ефективності функціонування підприємницьких структур. Як справедливо вказують Й. Руус, С. Пайк, Л. Фернстрем [18], ці два підходи засновані на економічній теорії, і в їх основі лежать праці Д. Рікардо й А. Маршалла.

Як стверджують А.Д. Косьмін, О.А. Косьміна [11], ресурсний підхід передбачає, що здатність компанії до створення вартості виникає внаслідок «володін-

ня» унікальними організаційними здібностями використовувати і створювати свої ключові компетенції. У рамках цього підходу інтелектуальний капітал є тим унікальним ресурсом, який складає основу стійкої конкурентної переваги компанії, коли вона отримує надприбуток в результаті застосування стратегії, спрямованої на збільшення вартості, якій немає аналогів серед існуючих або потенційних конкурентів. Причому суперники або не здатні застосувати подібну стратегію, або вона вже не буде така прибуткова.

Слід зазначити, що інтелектуальний капітал у рамках ресурсної концепції вже має вартість і сам по собі є цінним для компанії. Слід, проте, розуміти, що перераховані характеристики ресурсів динамічні в часі [18].

Дослідження показує [18], що вартісний підхід розглядає інтелектуальний капітал як один з чинників виробництва. Подібно до матеріальних ресурсів, інтелектуальні активи характеризуються двома параметрами: витратами і доходністю, які мають бути враховані при розрахунку собівартості і прибутку. Принципи вартісного підходу вперше були сформульовані ще в роботах А. Маршалла.

Можна відмітити, що в деяких роботах А. Маршалл робить акцент на інтелектуальному капіталі як на основному джерелі економічного прибутку підприємця. Проте відзначається, що він представлений не лише підприємницьким талантом, але й внутрішньою і зовнішньою організаційною структурою фірми. У наукових працях А. Маршалла [14] залишається невирішеним питання відносно можливості виміру інтелектуального капіталу в принципі з будь-якою мірою точності.

За справедливим твердженням М.А. Молодчик [15], ресурсний і вартісний підходи дозволяють поглянути на інтелектуальний капітал з двох різних ракурсів, але жодна з цих концепцій не розглядає процес створення вартості: як саме ресурси на вході перетворюються в результат компанії (фінансовий, виробничий). Щоб компенсувати це упущення, вченими розробляється теорія інтелектуального капіталу (Intellectual Capital – Based View). Ця теорія покликана звернути увагу на якість ресурсів і на процес створення вартості, виробити практичні рекомендації менеджерам. У витоків цього напрямку стояли Е. Брукінг, Т. Стюарт, Л. Едвінсон, які мали унікальний досвід управління інтелектуальним капіталом. Вказані автори одними з перших дали визначення досліджуваного поняття.

Дослідження еволюції наукових підходів [3; 11; 18] свідчить, що спочатку використовувався термін «людський капітал», який в середині ХХ століття трансформувався в термін «інтелектуальний капітал», що пов'язує із зростанням наукових досліджень, науково-технічним прогресом, інформатизацією суспільства тощо.

Можна констатувати, що одним з перших визначення інтелектуальному капіталу дав Л. Едвінсон, на думку якого інтелектуальний капітал є сукупністю людського капіталу, організаційного (чи структурного) капіталу і клієнтського капіталу, кожен з яких може бути позиковим або власним. Вказане визначення було використане у своїх працях В.Л. Іноземцевим і Б.Б. Леонт'євим. Значною мірою відрізняється від представленого трактування інтелектуального капіталу думка Е. Брукінга, сформована з позиції практика, який активно використовує у своїй діяльності результати інтелектуальної праці. За твердженням Е. Брукінга [3], інтелектуальний капітал є терміном для позначення нематеріальних активів, без яких компанія не може існувати і посилювати конкурентні переваги. Тобто, можна зробити висновок про відсутність єдиного підходу серед вчених до трактування цього поняття на стадії його становлення в науковій економічній думці.

На початку ХХІ століття спостерігався розвиток наукових економічних підходів відносно трактування поняття «Інтелектуальний капітал». Дослідження основних трактувань поняття «інтелектуальний капітал», представлених зарубіжними авторами показало, що ці підходи мають ряд недоліків і не дозволяють стверджувати про можливість формування єдиного трактування суті поняття «Інтелектуальний капітал». Необхідно відмітити, що в розглянутих наукових підходах:

1. В ряді випадків «інтелектуальний капітал» розглядається в якості нематеріальних активів і не вказується на їх зв'язок з наявністю інтелектуального потенціалу, як основної характеристики. А саме, Брукінг Е. [3] розглядає інтелектуальний капітал тільки як нематеріальні активи. Аналогічний підхід представлений В.М. Голубкіним, Л.П. Клеєвою, Л.В. Патокою [7].

2. Не передбачено впливи інтелектуального капіталу на економічну ефективність і конкурентоспроможність підприємницьких структур. Наприклад, В.П. Багов та ін. [1] визначають інтелектуальний капітал в якості творчих можливостей організації із створення і реалізації інтелектуальної та інноваційної продукції. В цьому трактуванні не вказана основна мета створення інноваційної продукції, яка, по суті, має бути спрямована на підвищення конкурентоспроможності та економічної ефективності підприємницьких структур.

4. Розглядають в якості носіїв інтелектуального капіталу тільки співробітників підприємницьких структур, не враховуючи інші складові. А саме, К. Багриновський та ін. [2], визначають інтелектуальний капітал як суму знань усіх працівників. У цьому трактуванні не враховують вплив таких складових як: «корпоративна пам'ять», інтелектуальна власність тощо.

3. Не розглядають інтелектуальний капітал як основу інноваційного розвитку підприємницьких структур. Наприклад, В.Л. Іноземцев [8] розглядає інтелектуальний капітал у вигляді «колективного мозку», не вказуючи на що має бути орієнтована його діяльність.

5. Відсутня системна структуризація суті поняття «Інтелектуальний капітал». А саме, П. Санчез [26] визначає інтелектуальний капітал в якості невідчутних активів, не розкриваючи їх структуру і мету формування.

6. У ряді випадків ототожнюють поняття «інтелектуальний капітал» і «гудвіл». Приміром, Р. Петті та ін. [25] вказує, що інтелектуальний капітал є «новим гудвілом», при цьому не вказуючи його відмінність від останнього.

7. Деякі автори розглядають інтелектуальний капітал тільки як нематеріальні активи підприємницьких структур. А саме, Е. Брукінг [3], розглядає інтелектуальний капітал як термін для позначення нематеріальних активів.

8. Багато визначень мають приватний характер і освітлюють тільки певну характеристику досліджуваного поняття «Інтелектуальний капітал». Наприклад, М.А. Ескіндаров [24], розглядає інтелектуальний капітал як систему характеристик здібностей людини (співробітника). Можна відмітити, що у вказаному визначенні представлена тільки та складова інтелектуального капіталу, яка пов'язана із співробітниками підприємницьких структур і не враховані інші актуальні характеристики.

9. Слід відзначити підхід А.Л. Гапоненко, Т.М. Орлової [6], який є ґрунтовним та передбачає структурні складові інтелектуального капіталу (сукупність знань, досвіду, інформації, мотивації та кваліфікації персоналу, організаційних можливостей, технологій та каналів комунікації може бути розподілена за ресурсною, кадровою та процесною складовими), так і функціональне навантаження цього виду капіталу. В представленому підході не систематизовані структурні складові інтелектуального капіталу, і це не дозволяє вважати представлене трактування системним.

10. На нашу думку, визначення досліджуваного поняття, представлене Р.С. Мансуровим [13], найбільш обґрунтовано, оскільки в ньому враховані основні характеристики і зміст інтелектуального капіталу. За твердженням Р.С. Мансурова [13], інтелектуальний капітал підприємницької структури є сукупністю інтелектуального потенціалу компанії та інтелектуальної власності цієї структури, яка вимірюється в грошовій формі, і забезпечує інноваційний рівень розвитку для досягнення і підвищення економічної ефективності, зростання і підвищення конкурентних позицій. Необхідно відмітити, що це визначення також передбачає оцінку вартості інтелектуального капіталу, і вказує на його структуру.

Нами були розглянуті основні наукові підходи до трактування сутності поняття «інтелектуальний капітал», сформовані українськими авторами.

Підхід до визначення досліджуваного поняття, викладений К.В. Ковтуненко [10], на нашу думку, є достатньо ґрунтовним та таким, що враховує основні змістовні характеристики інтелектуального капіталу. Хоча, слід відмітити, що визначення інтелектуального потенціалу, результатом якого є інтелектуальний капітал, представлене не достатньо чітко для економічної наукової думки.

Підхід до визначення сутності поняття інтелектуального капіталу, представлений Г. Ступнікер [21] можна вважати суто обліковим. Хоча в ньому викладено бачення вартості інтелектуального капіталу підприємницьких структур.

В трактуваннях Д.М. Стеченко, Н. Ю. Тимошенко [19], С.І. Кравченко, О.В. Корневої [12], як і в трактуванні Г. Ступнікер [21], представлений, на нашу думку, виключно обліковий підхід. Необхідно відмітити, що досліджуване поняття є дещо ширшим за поняття «нематеріальні активи», так як складається з набагато ширшого кола об'єктів діяльності та інтелектуальної власності.

На нашу думку, підхід В.І. Пожуєва [16] є достатньо аргументованим і враховує як структурні складові інтелектуального капіталу (система інформації, знань, досвіду, рівня кваліфікації та мотивації персоналу, можливостей організації, каналів і технологій комунікації може бути розподілена за ресурсною, кадровою та процесною складовими),

так і функціональне навантаження даного виду капіталу. Хоча складові інтелектуального капіталу не систематизовані, що ускладнює чітке та системне уявлення щодо досліджуваного поняття.

Заслужує на увагу підхід до трактування, викладений О.О. Стрижак [20], в якому чітко визначено можливість вартісної оцінки інтелектуального капіталу підприємства, визначене його функціональний зміст. Хоча, структура інтелектуального капіталу визначена лише кадровою складовою, не враховані інші складові.

О.Г. Череп, А.П. Іванова [22] в своєму трактуванні досліджуваного поняття враховують функціональне навантаження останнього (зокрема, необхідність генерування потоків доходів утримання певного рівня конкурентних переваг на ринку). Хоча, автори не передбачають можливості оцінки інтелектуального капіталу та не вказують на його структурні складові.

Науковий підхід, представлений Н.О. Шпак, Н.Б. Білоус [23] є достатньо розширеним та ґрунтовним, враховує як структурні складові, так і функціональне навантаження інтелектуального капіталу. Хоча, в цьому трактуванні відсутній важливий цільовий орієнтир функціональної складової – збільшення вартості підприємства.

Аналізуючи підхід до визначення досліджуваного поняття, представлений А. Василюком [4], слід відзначити, що в ньому є не зрозумілою сутність «інтелектуальної вартості», зокрема, вартість яких саме об'єктів розглядається при розкритті сутності інтелектуального капіталу. Тобто, хоч, на нашу думку, це визначення передбачало зазначення ролі інтелектуального капіталу у збільшенні капіталізованої вартості підприємства, але автор не чітко формалізував власне бачення щодо трактування.

В трактуванні, викладеному Г. Возняк, Л. Бенюською [5], визначене функціональне призначення використання інтелектуального капіталу (формування нової вартості), зазначена необхідність оцінки цього виду капіталу. Хоча, не враховано всіх його структурних складових. Зокрема, у цьому трактуванні [5] зроблено акцент на кадровій складовій, та не зазначено інших складових інтелектуального капіталу підприємницьких структур.

Визначення сутності поняття інтелектуального капіталу, викладене О.В. Кендюховим [9], є ґрунтовним та змістовним. Слід відмітити, що автором визначені складові досліджуваного виду капіталу (ресурсна, кадрова та машинна), вказана ціль управління (створення нової вартості підприємства). Також автор чітко виділив основні терміни, які пов'язані з досліджуванним економічним поняттям, зокрема вартість, найменування структурних складових інтелектуального капіталу. Хоча, на нашу думку, з урахуванням змін часу машинна складова може бути змінена на процесну.

Можна підтримати твердження Г. Возняк, Л. Бенюської [5], що на сьогоднішній день в наукових колах сформувались три підходи до трактування сутності поняття «інтелектуальний капітал». Серед цих підходів можна виділити, зокрема використання:

– структурного підходу, в якому спільне використання людського та інших видів капіталу дає можливість утворення прихованих джерел вартості, які збільшують, в свою чергу, ринкову вартість підприємницьких структур на ринку;

– термінологічного підходу, який дає можливість розглядати інтелектуальний капітал у якості економічної категорії. Наприклад, згідно із певними трактуваннями до складу інтелектуального капіталу відносяться тільки ті ресурси підприємницької структури, які можуть формувати нову вартість або впливати на зростання прибутку (в розрізі ресурсної складової);

– функціонального підходу, яким означена наявність чітких меж існування інтелектуального капіталу, зокрема: знань персоналу підприємницької структури, які впливають, в свою чергу, на появу переваг перед конкурентами, та можуть створювати нову вартість. Це трактування функціонального підходу з часом трансформувалось, при його використанні почали враховуватись основні функції інтелектуального капіталу.

Слід констатувати, що еволюція поглядів щодо розуміння сутності досліджуваного поняття змінювалась із змінами в суспільстві та економічному розвитку. Зокрема, на початку використання поняття «інтелектуальний капітал» науковцями та практиками для його розуміння використовувався вартісний та ресурсний підходи. В першому десятиріччі ХХІ століття застосовується три наукових підходи (структурний, функціональний та термінологічний). Необхідно відмітити, що ресурсний підхід трансформувався і став частиною структурного підходу, а вартісний передбачений функціональним. Зміни технологій, ринкової кон'юнктури і в подальшому, а нашу думку, будуть впливати на трансформацію підходів щодо трактування сутності поняття «інтелектуальний капітал».

Дослідження різних наукових підходів дозволило запропонувати авторське трактування сутності поняття інтелектуального капіталу підприємницької структури. Зокрема, на нашу думку, інтелектуальний капітал підприємницької структури – є результатом використання інтелектуального потенціалу, і є сукупністю інтелектуальних ресурсів, представлених структурними складовими, склад яких може змінюватись із урахуванням науково-технічного прогресу та організаційно-економічного стану, які використовуються для створення нової додаткової вартості, збільшення прибутку та зростання конкурентних позицій цієї структури на ринку.

Висновки. Проведений аналіз наукових підходів до визначення сутності поняття інтелектуального капіталу підприємницької структури, розглянуто їх переваги та недоліки. Запропоноване авторське трактування досліджуваного поняття сформоване на підставі кращих наукових підходів вітчизняних та зарубіжних авторів.

Наукова новизна представленого авторського трактування полягає в тому, що автором вперше запропоновано використовувати гнучку структуру інтелектуального капіталу, оскільки швидкі зміни технологій, інформаційного забезпечення, підходів до організації управління підприємницькими структурами обумовлюють зміну видів інформаційних ресурсів в суспільстві. Також в цьому трактуванні передбачене комплексне функціональне призначення інтелектуального капіталу підприємницької структури. Слід відзначити, що у представленому підході зазначена первісна роль інтелектуального потенціалу, трансформація та використання якого дають можливість сформувати інтелектуальний капітал підприємницької структури.

Список літератури:

1. Багов В.П. Управление интеллектуальным капиталом: учеб. пособ. [Текст] / В.П. Багов, Е.Н. Селезнёв, В.С. Ступаков. – М.: ИД «Камерон», 2006. – 243 с.
2. Багриновский К.А. Наукоемкий сектор экономики России: состояние и особенности развития [Текст] / К.А.Багриновский, М.А.Бендииков, И.Э.Фролов, Е.Ю.Хрусталеv. – М.: ЦЭМИ РАН, 2001. – 120 с.
3. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / пер. с англ. под ред. Л.Н. Ковалик [Текст] / Э. Брукинг. — СПб: Питер, 2001. — 288 с.
4. Василик А. Система чинників формування та розвитку інтелектуального капіталу в Україні [Текст] / Василик А. // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 6. – С. 39-43.
5. Возняк Г. Интеллектуальный капитал підприємств: проблеми ідентифікації та оцінки [Текст] / Возняк Г., Бенювська Л. // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 41. – С. 115-123
6. Гапоненко А. Л., Орлова Т. М. Управление знаниями. Как превратить знания в капитал [Текст] / А.Л. Гапоненко, Т.М. Орлова. – М.: Эксмо, 2008. – 550 с.
7. Голубкин В. Н. Интеллектуальный капитал в эпоху глобализации мировой экономики // «Бизнес-образование». – 2005. – № 1(18). [Электронный ресурс] / В. Н. Голубкин, Л. П. Клеева, Л. В. Патока. – Режим доступа: http://www.ou-link.ru/pub/business_obraz_1_18.htm
8. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества [Текст] / В.Л. Иноземцев. – М.: «Academia» – «Наука», 1998. – 640 с.
9. Кендюхов О.В. Ефективне управління інтелектуальним капіталом: монографія [Текст] / О. В. Кендюхов. – Донецьк: НАН України. Ін-т економіки пром-ті; ДонУЕП. – 2008. – 363 с.
10. Ковтуненко К. В. Основні підходи до формування інтелектуального капіталу: зміст та роль в інноваційному розвитку підприємства [Текст] / Ковтуненко К. В. // Економіка розвитку. – 2013. – № 3 (67). – С. 59-62
11. Косьмин А.Д. Интеллектуальный капитал как ключевой созидающий фактор общественного воспроизводства [Текст] / А.Д. Косьмин, Е.А. Косьмина. – М.: Экономика, 2011. — 184 с.
12. Кравченко С.І. Обліково-аналітичне забезпечення управління інтелектуальним капіталом [Текст] / Кравченко С.І., Корнева О.В. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2009. – № 647. – С. 393-398
13. Мансуров Р.Е. Управление интеллектуальным капиталом агропромышленного предприятия. Теория, методология, практика [Текст] : монография / Р.Е. Мансуров. – Изд-во «LAP LAMBERT Academic Publishing», Saarbrücken, Germany, 2011. – 163 с.
14. Маршалл А. Основы экономической науки [Текст] / А. Маршалл. – М.: Эксмо, 2007. – 832 с.
15. Молодчик М.А. Интеллектуальный капитал компании: диагностика и подходы к управлению : учеб. пособие [Текст] / М.А. Молодчик. – Пермь : Изд-во Перм. нац. исслед. политехн. ун-та, 2012. – 219 с.

Панченко Э.А.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

**ЭВОЛЮЦИЯ ВЗГЛЯДОВ И СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА****Аннотация**

В статье проведен анализ эволюции взглядов на сущность и современную концепцию интеллектуального капитала предпринимательских структур. Рассмотрены альтернативные подходы к трактовке сущности понятия «интеллектуальный капитал». На основании лучших научных подходов отечественных и зарубежных авторов предложено и обосновано авторское определение исследуемого понятия.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, эволюция, интеллектуальная собственность, нематериальные активы, структура, эффективность.

Panchenko E.O.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

EVOLUTION AND ESSENCE OF CONCEPT OF INTELLECTUAL CAPITAL**Summary**

In the article the analysis of evolution of looks is conducted to essence and modern conception of intellectual capital of enterprise structures. The alternative going is considered near interpretation of essence of concept «intellectual capital». On the basis of the best scientific approaches of home and foreign authors authorial determination of the investigated concept offers and reasonable.

Keywords: intellectual capital, evolution, intellectual property, non-material assets, structure, efficiency.